

Статья посвящена проблеме эстетической оценки производственного романа 20–30-х гг. XX в. Автор сосредотачивается на феномене социалистического реализма как особом типе культуры. Исследовательницу интересует вопрос: если соцреализм является лишь идеологическим императивом, то как объяснить формирование на его основе культуры, имеющей художественную ценность? Эта статья — фактически первая попытка актуализировать исследование эпики Я. Качуры согласно теоретико-методологическим поискам современной гуманитаристики.

Ключевые слова: имитат-литература, искусство, эстетическая оценка, социалистический реализм, пролетарская литература, производственный роман.

The article deals with the problem of aesthetic evaluation of occupational novel in 20–30s of XX century. The author focuses on the phenomenon of socialist realism as a special type of culture. The researcher is interested in the problem: if social realism is only an ideological imperative, in what way it should be explained on its basis the formation of culture with artistic value. This article is actually the first attempt to update the study in Ya. Kachur's epics according to theoretical and methodological search in modern humanities.

Key words: imitat-literature, art, aesthetic evaluation, socialist realism, proletarian literature, occupational novel.

УДК 811.161.2'373:821.161.2–1.Б1/7.08

Людмила Марчук

КОНЦЕПТОСФЕРА ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ ГРИГОРІЯ БІЛОУСА: СКОВОРОДИНІВСЬКІ МОТИВИ

У статті відображена поетична картина світу Григорія Білоуса через образ Григорія Сковороди та його сприйняття живого та неживого. Автор, крім самого поетичного тексту, включає до створення образу філософа екстралінгвістичні чинники, представлені власною уявою про світ, його ціннісними установками та знаннями про Григорія Сковороду.

Ключові слова: мовні форми, метафора, порівняння, поетичний дискурс.

Дискурс, услід за О. Селівановою, тлумачимо як: «1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників — онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо <...>; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних» [10, 119]. Поетичний дискурс розглядаємо як окрему «підмову мовного спілкування».

Метою статті є опис концептосфери поезій Григорія Білоуса, пов'язаної з постаттю Григорія Сковороди — українського філософа та письменника.

Григорій Білоус — письменник широкого творчого діапазону. Його вірші, поеми й дослідження,

присвячені правдоборцям — українцям XVIII, XIX, XX століть, утверджують спадковість духовного потенціалу провидців українського народу. Автор ставить постаті Г. Сковороди, Т. Шевченка та В. Стуса у безперервний ряд послідовних будителів народного духу, висвітлює незаперечний вплив на формування національної свідомості та активної громадської позиції, що надзвичайно важливо для сучасної української молоді.

«Вік вісімнадцятий. Кіношний. Вкраїною йде
філософ.

Час омива обличчя як весняна вода.
Тільки чомусь на нього дивляться люди косо:
хто він? Панок? Месія?.. Григорій Сковорода!..
Вік дев'ятнадцятий. Хмурий! Льодовиком —
кріпацтво:
насунулось, пригнітило на довгі й сумні роки.
Шевченко? Смут'ян! В солдати!.. (Возрадуйся,
сиге панство:

колись ми були козаками, а вибились в ...
 кріпаки).
 Двадцятье, жакке століття. При владі —
 підступні, ниці,
 Облудні вусаті тупи в пенсне, окулярах і без.
 Будують новітні «храми» — затісні в'язниці,
 де вільного духа Стуса не всторожує й пес»
 [2, 5].

У післямові до драматичної поеми «Засвіти свою зорю» поет твердить: «Словами про дармоїдів, котрих і нині незліченна рать, я торую стежечку з вісімнадцятого століття у двадцять перше, спонукаючи читача чи слухача задуматися над тим, що діється нині в суспільстві. І не просто задуматися, а й зайняти активну громадську позицію» [2, 41]. Там же натрапляємо на роздуми про авторську вербалізацію образу філософа Сковороди, які поєднані з певними міркуваннями читачів. Автор описує власну працю над сценою лякання груші (народні традиції, коли лякали грушу, щоб вона щедро та рясно родила), у поемі строфа виглядає так:

...Ото так ми грушу ту «лякали».
 Побіля неї дух наш одговів.
 Лежали, як вигинисті лекала,
 довколишні замети снігові...

Далі роздуми поета підтверджують точність підбору поетичної лексики: «І справді, хіба не точний і не зримий образ вигинистих заметів, що схожі на гігантські лекала — інструмент для викреслювання складних геометричних фігур? Це перекидає місточок, кладочку до виховного процесу, де за певними моральними приписами, як за своєрідними духовними лекалами, виокреслюється, твориться людська особистість» [2, 40].

О. Мануйкін та Ю. Таран констатують, що поема «Засвіти свою зорю» «...стала хорошим майстер-класом для письменника, котрий з ескізного портрета вигнанця-мандрівника у «Терноцвіті» витворив художньо переконливий образ філософа-учителя, шукача Істини, українського Любомудра. Підтвердженням цього є літературна премія імені Михайла Старицького, яка присуджується саме за твори, де йдеться про історію і визвольну боротьбу українського народу, формування національної свідомості та будівництво Української держави. Проблема людини духовної, її щастя та шляхів досягнення цього щастя — це те поле художніх пошуків автора, на якому зросли збірки «Зоряний колодязь» (1971) і «Терноцвіт» (1999) [9].

Система світосприймання як окремого індивіда, так і етносу пов'язана з історією, культурою, традиціями народу. Л. Щерба наголошував, що світ, залишаючись всюди одним і тим самим, усвідомлюється по-різному в різних мовах. Навіть таких, які є близькими з погляду культури [8, 3].

Оскільки Сковорода — головний герой багатьох творів Г. Білоуса, зупинимося на основних рисах, описаних письменником, який намагався дослідити свідомість Сковороди засобами мови через опис портретних характеристик, учинків, подорожей, ідеалів, застосовуючи при цьому лінгвокультурологічний прийом дослідження особистості. Наприклад, епіграфом до поеми «Вогонь у камені» Г. Білоус обирає слова Г. Сковороди: «Всякий есть тем, чие сердце в нем» — завданням філософа є пізнання світу та себе через нього: «Пізнай себе, свій геній улови, та з ним у відповідності живи» [1, 64].

Якщо текст входить до прагматикону особистості, його уживання в мовленні пов'язано з системою знань про світ та образ світу, які реалізуються в етнокультурні, причому реалізація когнітивної функції мови відбувається шляхом передачі через мову текстової (прецедентної) інформації, накопиченої автохтонною культурою про довкілля. Відсилання до прецедентних текстів має як прагматичну спрямованість, указуючи на цілі, мотиви та настанови мовної особистості, так і лінгвокогнітивну, яка вписує особистість у «своє» мовленнєве спілкування, тобто спрямована на визначення «свого» серед «своїх». Наявність у мовленнєвому репертуарі особистості прецедентних текстів дозволяє робити висновки стосовно якостей цієї особистості, оскільки включення прецедентних текстів у мовленнєве спілкування співвідноситься із сукупним знанням представників певної етнокультури. Так символом української культури є вітряк:

«Вечірне небо барвилось мінливо.
 Линяли хмари променів хутчіш.
 Під жовтий камінь місяця, як мливу,
 Світ сипав зерно зоряне у кіш» [2, 8].

У післямові до поеми «Засвіти свою зорю» про Г. Сковороду, автор написав: «Далі я подаю картину довкілля очима Сковороди, чий погляд звернений до неба, до місяця, до зірок — до Божої обителі у пошуках справедливості. Зірок наче все меншало — і в світі сутеніло. Згустки космічної енергії, мов численні світлячки одкровень, світ ніби знищував, зсипаючи у кіш ночі під жовтий камінь місяця, з-під якого спадав дрібний космічний пил, як борошно, як мука. Цим образом я перекидаю місточок до вітрового млина, про який гадувалося перед цим і котрий у подальшому повинен сприйматися вже як символ» [2, 31]. Автор уживає вислів: «роз'яття вітру на хресті млина», який надає подальшому тексту значущості та яскравості.

Також мовленню поезій та прози притаманне вживання прислів'їв та приказок (трансформованих або в автохтонній редакції), ремінісценції з інших творів.

*«Стає твердою крицею залізо,
Якщо воно гартується в огні,
А не тоді,
коли полежить поруч
із кременем та губкою в кисеті.*

*Пізнай себе,
для чого народивсь,
і не в своє манаття не рядись,
бо скільки їх –
вдоволених і ситих —
гармонії душі,
мов щастя,
жде,
не відаючи,
в чім воно і де» [2, 58].
«— Еге ж бо, споконвіку винні коні,
А не хитрющі їхні їздові!..» [2, 28].*

Крім того, письменник вкладає в уста Сквороди бувальщини, які відомі українцям, і які автор вкраплює у свої твори.

*«...А знаєш притчу
про двох цапів, що міряли лоби:
чий лоб твердіший — той і розумніший?
— Дак хто ж?
— А вовк: коли їх з'їв, сказав,
що той і той однаково смердючі» [1, 90].*

У творчості Г. Білоуса подибуємо власне авторські афоризми, про які автор, називаючи округинами, говорить так: *«Афоризм — це не обструганий до граничної стислості твір. Це — згусток мислі. Це — певний підсумок творчого зосередження уяви. Схильність до афористичного мислення у мене давня. Спеціально я ніколи не задаюся прагненням писати афоризми. Вони народжуються самі. Я занотовую їх у записники, перечитуючи які, вилущую давні думки, які зрідні афоризмам» [3, 159].* При цьому Г. Білоус записує як свої, так і чужі вдалі думки, серед яких і думки Г. Сквороди. Напр.: (1988) 13 листопада. Якщо письменник тільки благоговійно схилитиметься перед великими своїми попередниками, тільки слухатиме їх, а не сперечатиметься з ними, — він ніколи нічого путнього не напише.

За горизонтом полохтіли зірничі, наче хтось вмикав там лампи денного світла, а ті ніяк не могли спалахнути.

«Всё бо есть пепел, кроме вечности» (Г.С. Скворода) [3, 159].

Також Г. Білоус посилається на героїв українських народних казок. Напр.: *«Замріяний риба-лив у човні сидить, немов здорослішлий Телесик; Добраніч вам, сірі гуси! Спасибі за ту пір'їну,*

з якої поет змайструє пророче собі перо; Ми з вами знайомі гуси: я — Йвасик-Телесик з казки...» [1, 32].

У лінгвістичних роботах останніх років до стереотипів тезаурусного (лінгвокогнітивного) рівня відносять: 1) національно-детерміновані мінімізовані уявлення, які виступають результатом дії певного алгоритму мінімізації того чи того елемента культури, що існує у кожній національній культурі [6, 120] — ці уявлення є результатом редукції деякого елемента культури, що існує у національній свідомості не в усій своїй складності та діалектичності, а у мінімізованому вигляді [5, 62]; 2) фразеорефлекси — у певних ситуаціях вербальні реакції мають тенденцію до стереотипізації, набуваючи більш-менш стійкого характеру. Так утворюються вербальні рефлекси, що можуть бути названі ідіорефлексами, якщо їм властива певна ідіоматичність. За структурою вони можуть бути одночленними та багаточленними. У випадку багаточленності вони являють собою своєрідні фразеологічні одиниці, визначені як фразеорефлекси [3, 47]; 3) мовні стереотипи (приказки та прислів'я); 4) сукупність відображених екстралінгвістичних знань та мовної свідомості носіїв мови, тобто, безпосередньо стереотипи, що вказують на культурні концепти та концептуальні схеми, які визначають національно-специфічну форму та зміст мовленнєвого спілкування представників певного етносу.

Відповідно до точки зору Ю.М. Караулова, феномен прецедентності опредмечується лише у текстах певного роду: 1) значущих для особистості у пізнавальному та емоційному відношенні; 2) таких, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню конкретної особистості, включаючи її попередників та сучасників; 3) звернення до яких відбувається у дискурсі мовної особистості неодноразово [7, 216]. Цей феномен твердить і про високу освіченість центрального образу поезій Г. Білоуса — Григорія Сквороди, який *«...повинен був збутися як духовний подвижник, навіть як духовний сподвижник Христа» [2, 51].*

І до сьогодні окремі афоризми автора, як от: *«Вгризайсь утом у світ, а не зубами...» [2, 65],* свідчать про його мовну особистість сквородинівського типу, для якої головне *«...спонукати читача чи слухача задуматися над тим, що діється нині в суспільстві. І не просто задуматися, а зайняти активну громадську позицію» [2, 41].*

ДЖЕРЕЛА

1. Білоус Г. Терноцвіт: поезії / Г. Білоус. — Черкаси, 1999. — 93 с.
2. Білоус Г. Провидці правди і свободи: вірші, поеми, дослідження життя і творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, В. Стуса / Г. Білоус. — Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2004. — 191 с.
3. Білоус Г. Щоб голуби спадали на плечі (відповіді на 70 питань ювілярові до 70-річчя від дня народження) / Г. Білоус // Холодний Яр : часопис Черкаської обласної організації Національної спілки письменників України. — № 1. — Черкаси, 2010. — 319 с.
4. Гак В.Г. Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте / Владимир Григорьевич Гак // Филологические науки, 1995. — № 4. — С. 47–55.
5. Гудков Д.Б. Двусторонние имена (структура и функционирование) / Дмитрий Борисович Гудков // IV Международный симпозиум по лингвострановедению: Тезисы докладов и сообщений. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. — С. 61–62.
6. Гудков Д.Б. Когнитивная база русской языковой личности и обучение межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков // Международная конференция по русскому языку: Тезисы конференции. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994б. — С. 119–120.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. — М. : Наука, 1987. — 263 с.
8. Колесникова С.М. Семантические классы слов с градуальной семантикой и их градуальные оппозиции / С.М. Колесникова // Язык и текст в пространстве культур : научн.-метод. семинар «Тухері». — СПб., 2003. — Вып. 9. — С. 218–220.
9. Мануйкін О. Сковородинський тип людини у поетичній творчості й епістолярії «Слова, слова, спасіте наші душі» Григорія Білоуса / О. Мануйкін, Ю. Таран [Електронний ресурс]. — Режим доступу до стор. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N159/N159p102-110.pdf
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.

В статтє отражена поэтическая картина мира Григория Белоуса через образ Григория Сковороды и его восприятие живого и неживого. Автор, кроме самого поэтического текста, включает в создание образа философа экстралингвистические факторы, представленные собственным восприятием мира, его ценностными установками и знаниями о Григории Сковороде.

Ключевые слова: *языковые формы, метафора, сравнение, поэтический дискурс.*

The article analyzes poetical picture of Hryhoriy Bilous' world through the image of Hryhoriy Skovoroda and his perception of alive and dead. Beside the poetical text, the author adds to the creation of the image of philosopher some extralingual factors, which are represented by the author's imagination about the world, his valuable facts and knowledge about Hryhoriy Scovoroda.

Key words: *linguistic forms, metaphor, comparison, poetical discourse.*